

Azərbaycan torpağı Qərbi Zəngəzuru yaşadan bir kitab

"...XX əsrin 20-ci illərində, yəni sovet hakimiyyəti təzə qurulan zaman Qafqazda respublikaların sərhədləri yaranarkən Azərbaycana qarşı ədalətsizlik ediləndir. Azərbaycan qədim torpaqları olan Zəngəzur mahalı və başqaları Ermənistanə veriləndir. Bununla əlaqədar Zəngəzurun Araz çayı sahilində olan, qədim Azərbaycan torpağı olan Mehri rayonu da Ermənistanə veriləndir. Beləliklə, böyük Azərbaycan ilə onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan arasında coğrafi nöqteyi-nəzərdən müəyyən çətinliklər yaranıbdir".

Heydər ƏLİYEV



Ötən günlərin birində akademik Fikrət Əliyev mənimlə görüşdə dedi ki, atamın kitabı çapa hazırlanır, mən istədim, onun ön sözünü siz ingiliscəyə tərcümə edəsiniz. Söhbət Əhmədli İsmayıl oğlu Əliyevin "Azərbaycan dilinin Meğri şivələri" monoqrafiyasından gəldi. Otuz beş səhifəlik bu ön sözü tanınmış ədəbiyyatşünas ziyalı Hidayət Orucov yazmışdı. Hidayət müəllim Ermənistanı və o cümlədən də Zəngəzur ellərini, onun oməksevər insanlarını və say seçmə ziyalıları, bu ellərin füsunkar təbiətini yaxşı tanıdığından bu kitaba tam dolğunluqla ön söz həsr edib, Hidayət müəllim bu əsərə olavə bir dəyər də qatıb... Tərcümə zamanı məlum oldu ki, Əhmədli müəllim ömrünün 60 ildən çox hissəsini Nüvədi kəndində keçirsə də onun bütün kəndlərini bir-bir gözmüş, bu obaların əhalisi ilə, xüsusilə də yaşlı nəslin nümayəndələri ilə yaxın təmasda olmuş, onların dilindən süzülüb gələn hər bir sözü, ifadəni, rəvayəti, nağılı, lotifə, atalar sözü və məsəli rəngarəng folklor nümunələrini qələmə alıb, onların üzərində lazımı təhlillər apardıqdan sonra onları bu monoqrafiyaya daxil edə bilib. Monoqrafiya üzərində işləyərək Əhmədli müəllim nəinki Azərbaycanda, eləcə də Azərbaycanın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da yazıb- yaratmış bir çox türkoqların, tanınmış dialektologiya mütəxəssislərinin elmi məqalə, tezis, dissertasiya, dərslük və dərslük vəsaitlərinin materiallarına, dialektoloji lüğətlərə döndə-döndə müraciət edərək onlardan qədərincə bəhrələnmə bilməmişdir. Monoqrafiya mürəkkəb kompozisiyalı tədqiqat işi olmaqla yanaşı, orada doğma dilimizin qrammatikası, leksikası, fonetikasi, leksikologiyası və leksikoqrafiyası, dil tarixi və tarixşünaslıq, etnoqrafiya sahələrində bağlı çox zəngin materiallar yer tapanıb. Əsərdə ciddi oxucu marağına səbəb ola biləcək bir çox ta-

rix hadisələr və faktlar, mühüm dövlət sənədləri və arxiv materialları sadalanır, o sənədlər ki, bəzən də onların adları sanki oxucu auditoriyasına ilk dəfə kimi təqdim edilir. Və höqiqətən də əsərin belə zəngin yaradıcı materiallarla dolu olması onun müəllifinin zəngin erudisiyaya malik olmasından xəbər verir. Elə bunun əsasında da məlum olur ki, müəllif əsər üzərində işlədiyi illər ərzində mövcud tarixi şərait onu çox sıxılmış, çox-çox məhrumiyyətlərlə üzəlmiş və bu gərgin həyat təzi və şərait onu digər elm sahələrinə də müraciət etməyə məcbur etmişdir. Həmin illər ərzində Meğrinin digər kəndləri kimi Nüvədi də boşaldılıb, yerli əhali doğma yurd-yuvalarından didərgin düşür, hökumət və dövlət orqanları tərəfindən tam nəzarətsiz qalan əhali qonşu Zəngilana və Naxçıvana pənah götürür. Bir müddətdən sonra çətinliklə geri qayıdan əhali çox keçmədən yenə də öz torpaqlarından qovulub çıxarılır, bir sözlə, neçə dəfələrlə təkrarlanan bu işğalçılıq əməlinin, nəhayət, 91-ci ildə son akkordu vurulur. Əhmədli müəllim də başda olmaqla yerli ziyalıların bir qrupu yenə də Naxçıvana, Bakıya və Moskva-yə ünvanlanan açıq imzalı məktubları cavabsız qalır, etinasızlığı görə həmin ziyalılar bir neçə dəfə Moskva-yə hökumət və dövlət adamlarının qəbullarında olur və erməni faşizminin bu əməllərinə son qoyulmasını tələb edirlər. Ancaq bütün müraciətlərin cavabında Moskva havadarları onlara daim bir cavab verirlər "gedin burdan, bir də buraya ayaq bassanız sizi həbsxanaya basacağıq" deyirlər. Bir sözlə, İttifaq hökumətinin şərtsiz bir qərarı ilə Meğri Ermənistanə birləşdirilir. Nüvədi əhalisi yerlə-yeksan olur. Əhmədli müəllim yenə də çox ağır məhrumiyyətlərlə üzəlmiş, ailə-uşaqlarını yenə də Zəngilana götürür, bir-iki il orada müəllimlik etdikdən sonra onları Bakıya gətirib çıxarır, burada qohumların və dost-tanışların köməyi ilə ev-çəşik düzəldir, bir neçə məktəbdə müəllimlik edərək ailə-uşaqlarının çörək imtahanına çəkilməsinin qarşısını ala bilir, lazım olan bütün materialları, tarixi sənədləri əldə edib "Azərbaycan dilinin Meğri şivələri" adlı əsərini tamamlaya bilir. 500 səhifədən artıq həcmdə olan bu əsərin mündəricatını nəzərdən keçirdikdə orada Azərbaycan dilinin fonetikasi, morfolojiyası, leksikası və leksikoqrafiyası ilə bağlı istənilən qədər materialın verildiyini görmək olur. Əsərin fonetika fəslində Azərbaycan dilinin bütün fonetik hadisə və qanunları nə az, nə çox, düz on beş yarım fəsilə incələnilir. Orada hər bir fonetik hadisə nəzəri fikirlərlə yanaşı, yerli şivə materiallarının köməyi ilə öyanılaşdırılır. Morfoloji fəslində Azərbaycan dilinin bütün nitq hissələri əhatə edilməklə onlar on bir yarım fəsilə şərh olunur. Hər bir nitq hissəsinin spesifik xüsusiyyəti, onların Meğri şivəsində işlənmə səviyyələri canlı misallarla oxucu diqqətinə çatdırılır. Əsərin "olavə" ad-



Abbas ABBASOV

Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri,
Əməkdar müəllim

lanan bölümündə yer alan lüğət materialları nə az, nə çox, düz yetmiş səhifəni əhatə etməklə bərabər, onlar təqribən 700 söz-məqalədə öz izahını tapır. Şivə leksikasının burada necə və hansı prinsiplərlə yerləşdirilməsi oxucu diqqətini daha çox cəlb edə bilər. Leksik materialın sıralanması ənənəvi qaydada latın qrafikası əsasında reallaşır. Lüğət materiallarını nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bütün leksika bəhsli dörd başlığı əhatə edir. Bu leksik vahidlər arasında yerli əhalinin ailə və məişətində, əkin-biçin təsərrüfatında, eləcə də heyvandarlıq təsərrüfatlarında bostançılıq işlərində, toy şənliklərində işlətdikləri nitq vahidlərindən elələrinə də təsadüf edirsiniz ki, onlara hətta Azərbaycanın digər şivələrində belə təsadüf edilə bilər.

Əsərin geniş və maraqlı müzakirəsi 27 iyun 2003-cü ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti tərəfindən təşkil edilməklə bərabər, onun müzakirəsində tanınmış elm adamları, yazıçı və jurnalistlər, diplomatlar və ziyalılar iştirak edirdi. Müzakirə zamanı müəllifə çoxsaylı suallar verildi və suallar müəllif tərəfindən dolğun şəkildə də cavablandırıldı. Verilən sualların birinə cavab verərkən məlum oldu ki, sən demə, Əhmədli müəllim əvvəllər Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı imiş və bu illər ərzində Əhmədli müəllim o qədər məsoqqətlərlə və bəzi bürokratik əngəllərlə də üzəlmişindən bu əsəri dissertasiya işi kimi müdafiə etmək fikrindən əl çəkib.

Müzakirədə iştirak edən tanınmış elm adamları, akademiklər Budaq Budaqov, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Ağamusa Axundov, professor Qozənfər Kazımov və digər tanınmış ziyalılar yekun olaraq Əhmədli müəllimin "Azərbaycan dilinin Meğri şivələri" monoqrafiyasını sanballı dilçilik əsəri kimi qiymətləndirməklə yanaşı, onu müəllifin ömür kitabı, nüvədilərin işə həyat salnaməsi kimi tarixi düşüynü yekdilliklə qeyd etdilər. Əhmədli Əliyevin "Azərbaycan dilinin Meğri şivələri" kitabı hal-hazırda ali məktəblərin Filoloji fakültələrində çalışan professor-müəllim heyəti, elmi tədqiqat işçiləri və eləcə də tələbələr tərəfindən maraqla oxunan kitab kimi istifadə edilməkdədir.